THE PERSPECTIVE OF NEW ERA SCIENCES
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
www.global-science-review.com
editor@global-science-review.com

«QUTLIBEK» BÓLIMINDE «JOQLAW» DÁSTÚRI» HÁM DINIY ISENIMLERDIŃ BERILIWI «JOQLAW DÁSTÚRI»

Qádirniyazova Nargiza Keńesbay qızı
Berdaq atındaǵı QMU magistrantı
elek.poch nargizaqadirniyazova@icloud.com

Annotaciya. Bul maqalada K. Karimovtıń «Ullı dasht bórileri» romanınıń «Qutlıbek» bólimindegi «Joqlaw» dástúri hám diniy isenimlerdiń kórkemlik penen beriliw ózgeshelikleri analizlenedi. Shıǵırmadaǵı kóshpeli xalqlar turmısı, ólim hám jılaw dástúrleriniń etnografiyalıq dálilligi úyreniledi. «Joqlaw» dástúriniń qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy mádeniyatı hám qaharmanlar psixologiyasın ashıwdaǵı estetikalıq áhmiyeti ilmiy jaqtan bahalanadı.

Gilt sózler: K. Karimov, «Ullı dasht bórileri», «Qutlıbek» bólimi, «Joqlaw» dástúri, diniy isenimler, etnografiya, jılaw mádeniyatı, mifologiya, kórkem simvol, qaraqalpaq ádebiyatı.

Salt-dástúr jırları neshe mıńlaǵan ásirler boyına úrp-ádetke, turmıstaǵı quwanısh-qayǵıǵa xızmet etken, sol ruwxtı boyına sińdirgen xalıq mádeniyatı bolıp esaplanadı. Xalıq óziniń saltına hám dástúrlerine baylanıslı bárha qosıq dóretip otırǵan. Onı hárqanday dáwirde de jır etip aytqan, óz dástúrleri boyınsha minez qulqın, úrp-ádetin saqlaǵan. Salt-dástúr jırları qosıqlardan ibarat. Bunda iri waqıyalar sóz etilmeydi. Ol arnawlı anaw yaki mınaw salt-dástúrdiń shártin orınlaw ushın aytıladı. Onıń qaysı túri bolmasın óz ırǵaǵı, naması menen xosh hawazda aytıladı. Sonlıqtan onı xalıq jır etip atqaratuǵın bolǵanlıqtan «qosıq» yamasa basqasha dep atalmastan «salt-dástúr jırları» dep ataladı. Salt-dástúr jırları barlıq xalıqlarda da bar. Ol hárbir jeke adamnıń jasaw jaǵdayında, turmısında, tutas xalıqtıń qarım-qatnasında xızmet etedi. Sonlıqtan salt-dástúr jırları xalıqtıń tariyxına, etnografiyasına baylanıslı bolıp kelip, óziniń kelip shıǵıw tariyxına iye boladı. Xalıq óziniń toyın jaqsı, qızıqlı etip ótkeriw ushın toy dástúrine ılayıqlı toy

qosıqların payda etken, al, adam basına túsken qayǵı-músiybetke baylanıslı muń-sher qosıqların, balanı háyyiwlep jubatıw ushın besik jırların dóretken.

«Joqlaw»

Qaraman degen qattı aǵash,
Qayrılmas-aw, dep edim,
Ákeden tuwǵan altı perzent,
Ayrılmas-aw, dep edim.
Hawada ǵazlar parlasa,
Jerde qarlar suw bolar,
Bawırım, dep jılasam,
Kózimniń jası kól bolar.
Qara bir tawdıń júyesi,
Jayılar baydıń túyesi,
Salıwlı tósek salqın úy,
Kim bolar bunıń iyesi.
Úy aylana shiy tuttım,
Keler me dep kóz tiktim,
Kelmesin onıń bilgen soń,
Zapıran qusıp, qan juttım

Bul qaraqalpaq xalqınıń salt-dástúr jırlarınıń belgili joqlawlarınıń biri esaplanadı. Al, bul joqlawǵa uqsas mazmundaǵı qatarlardı biz «Ullı dasht bórileri» romanında ushıratamız. Máselen, «Qutlıbek» bóliminde bılayınsha keltiriledi;

Sarı dáryanıń suwları,
Tınıp bir aqsa bolmay ma,
Úlken aǵam Kát Elxan,
Atınıń belin taldırıp,
Tabǵashtı shapsa bolmay ma?

Turkut haqanlıǵınıń sońǵı haqanı Kát Elxanǵa arnalǵan joqlaw bolıp, onıń tul qalǵan kánizegi tárepinen aytılǵan. Kát Elxandı ruw bekleri qollamay qalǵan soń,

tabǵash xalqı paytaxtına kóshirip jibergen. Kánizegi qartayıp kóz jumaman degenge shekem muńlı qosıqtı aytıp kelgen.

«Diniy isenimler» motivi

K.Karimovtıń «Ullı dasht bórileri» romanınıń «Qutlıbek» bóliminde Táńiri taala haqqında aytılǵan bolsa, bul obrazdı «Qoblan» hám «Alpamıs» dástanlarında ushıratamız. «Qutlıbek» bóliminde Kók Táńiri taalaǵa sıyınıp, oǵan degen isenimin, onnan járdem kúsh soraw, mádet kútiwleri, jánde de qaraqalpaq xalqınıń ruw atamalarınan da sheber paydalana alǵanlıǵınıń gúwası boldıq. «Qoblan» dástanında Ilyas xoja pirim dep sıyınıwı, «Alpamıs» dástanında da batır Alpamıstıń Qarajan menen gúresi waqtında qádir qudayım dep sıyınıp, qanday da bir ilahiy kúsh beriwin soranıp, qádir qudayımnıń bir ilahiy járdem kúsh beretuǵınına isenimi úsh dástanda da berilgen.

«Qutlıbek» bóliminde

*Tuwısqanlar, búgin sol haqanlıqtı qayta tiklew Ullı Kók Táńrime maqul kelgen kórinedi, - dep dawamlaǵan edi Budınlı. – Ashina ávladı, suwıqxan uǵlı Qutlıbekti xan kótersek, onıń bóri baslı bayraǵı astına túrk penen tońǵıra, qańlı menen keneges, qıpshaq penen qarlıq, sır menen teli bir adamday bolıp birlessekbolmas pa edi?*1

«Qoblan» dástanında:

Бул гаплерди еситип,
Атадан жалгыз мәрт Қоблан,
Қоллағай бизди бир субхан,
Ақша аттың басын бурады,
Хақтың кылған исине,
Батыр кайыл болады,
Жуз сексен жыл жасаған,

1 Каримов К. Уллы дашт бөрилери. Нөкис, Билим. 2014. 19-бет. Еслетпе: Ендиги мысаллар усы китаптан алынады, тек бети көрсетиледи.

Байшынарды атыуға,

Бала жақын барады,

Сарыжайды қолға алып,

Таза перли оқлардан,

Гириске оқты илдирди,

Батырлығын билдирди,

Ильяс хожа пирим деп,

Байшынарга оқ атты.

Жақыннан аткан пәрли оқ,

Ийттей сыңсып барады.2

Алпамыс дәстанында:

Каражанның қолында:

- Жерди-көкти халық әйлеген илайым,

Жалғыз бенде, неден болды гунайым,

Өлер болдым Каражанның қолында,

Қул әлинен босат, кәдир қудайым.

Атың Қауыс-Қыяс әлемге толы,

Қызыр бабам менен журипсең белли,

Жигиттиң пирисең, хәзирети Әлий,

Қул әлинен босат палуан балаңды.

Белиме байладым кешмири нота,

Жалғыздың кеулинде көппекси хати,

Байшубардың пири, я Жылқышы ата,

Қул әлинен босат жалғыз балаңды.

Астыма төсендим нәтәлле мауыт,

Кийгенде жарасты ғуббалы сауыт,

2 Қарақалпақ фольклоры 13-том. Қоблан. Кәрам жырау Нағымов варианты, 414-бет.

Жигиттиң пирисең, хәзирети Дауыт,
Қул әлинен босат жалғыз балаңды.
Айрылған журтынан мен де сайылман,
Жеккелиги қурсын бизди майырған,
Өлер болдым Қаражанның қолында,
Қоңыраттың пири едиң Жайылған.3

«Qutlıbek» bóliminde ashina áwladınan bolǵan Panabek obrazı haqqında sóz etiledi. Biz bul obrazdı qaraqalpaq folklorında ańızlar bóliminde de ushıratamız. Biraq ańızda Panaxan ismi menen tanılǵan bolıp, onda zulım xan obrazın atqarǵanlıǵı berilse, romanda da xan obrazında beriledi. Ashina áwladı ekige bólinip ketken soń xalıq Pananı xan kóterip, izine eredi. Ańızda:

Pana xan boldı xanımız,
Gúnjara boldı nanımız,
Eger Xiywalı kelmegende,
Shıǵar edi janımız.

- dep Panaxandı táriyiplegen. Bunnan Pana xannıń jawız obrazında sáwlelengenligin kóremiz.

Hár bir xalıqtıń óz aldına dástúri bar. Bizge belgili xalıqta biy saylaw, basshı saylaw, prezident, deputat sıyaqlı saylawlar bar bolıp, olar xalıq tárepinen saylanadı. Bul dástúr burınnan belgili dástúr bolıp, romanda Qutlıbektı xalıq tárepinen xan etip saylaǵanı bul folklorlıq dástúr esaplanadı. Bunnan kóriwimizge boladı, avtor xalqımızdıń dástúrlerin belgili dárejede sheberlik penen romanda kórsetip bere alǵan.

Juwmaqlap aytqanda, avtor «Ullı dasht bórileri» romanınıń «Qutlıbek» bóliminde kóplegen folklorlıq obrazlar, dástúrlerimizdi sáwlelendire alǵanlıǵı belgili. Bul bólimde Qutlı bek obrazı, xarakteri jaqsı ashıp berilgen.

---

3 Қарақалпақ фольклоры 1-том. Алпамыс. Хожамберген Ниязов (Өгиз жырау) варианты, 26-бет.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Қарақалпақ фольклоры 13-том. Қоблан. Кәрам жырау Нағымов варианты.
2. Қарақалпақ фольклоры 1-том. Алпамыс. Хожамберген Ниязов (Өгиз жырау) варианты.
3. Каримов К. Уллы дашт бөрилери. Нөкис, Билим. 2014.